

sed etiam absente commissum. Ardeam civitatem tunc oppugnabat, et pro populo romano bellum gerebat: nescimus quid faceret, si ad ejus notitiam flagitium filii deferretur. Et tamen inexplorato ejus judicio et inexperto, ei populus ademit imperium; et recepto exercitu, a quo deseri jussus est, clausis deinde portis, non sivit intrare redeuntem. At ille post bella gravissima, quibus eosdem Romanos concitatis finitimis attrivit, postea quam desertus ab eis, quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit, in oppido Tusculo Romæ vicino quatuordecim, ut fertur, annos privatam vitam quietus habuit, et cum uxore consenuit, optabiliore fortassis exitu, quam socer ejus generi sui facinore, nec ignorante filia, sicut perhibetur, extinctus¹. Nec tamen istum Tarquinium Romani crudelem aut sceleratum, sed Superbum appellaverunt, fortassis regios ejus fastus alia superbia non ferentes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui usque adeo contempserunt, ut eum regem suum facerent: ubi miror si non scelere graviore mercedem tantam tanto sceleri reddiderunt. Nec discessere, adytis arisque relictis, dii. Nisi forte quispiam sic defendat istos deos, ut dicat eos ideo mansisse Romæ, quo possent Romanos magis punire suppliciis, quam beneficiis adjuvare, seducentes eos vanis victoriis et bellis gravissimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita sub regibus laudabili tempore illius reipublicæ usque ad expulsionem Tarquini Superbi per ducentos ferme et quadraginta et tres annos, cum illæ omnes victoriæ tam multo sanguine et tantis emptæ calamitatibus, vix illud imperium intra viginti ab Urbe milliaria dilataverint: quantum spatium absit ut saltem alicujus Getulæ civitatis nunc territorio comparetur.

¹ Liv. lib. I. Valer. lib. IX. c. 11.

CAPUT XVI.

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patria pepulit, moxque Romæ post atrocissima parricidia a vulnerato hoste vulneratus interiit.

Hic tempori adjiciamus etiam tempus illud, quo usque dicit Sallustius æquo et modesto jure agitatum, dum metus a Tarquinio et grave bellum cum Etruria positum est¹. Quamdiu enim Etrusci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, gravi bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo et modesto jure gestam rempublicam metu premente, non persuadente justitia. In quo brevissimo tempore quam funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt, expulsa regia potestate? Annum quippe suum non compleverunt. Nam Junius Brutus exhonorum ejecit Urbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum; deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum hoste vulneribus, occisis a se ipso primitus filiis suis et uxoris suæ fratribus, quod eos pro restituendo Tarquinio conjurasse cognoverat². Quod factum Virgilius postea quam laudabiliter commemoravit, continuo clementer exhorruit. Cum enim dixisset:

... Natosque pater nova bella moventes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
mox deinde exclamavit, et ait:

Infelix, utcumque ferent ea facta minores³.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est, præ-

¹ Vide supra lib. II, c. 18. — ² Liv. lib. I. Valer. lib. V. c. 8. — ³ Virg. Æneid. VI.

ferant et extollant, qui filios occidit, infelix est. Et tanquam ad consolandum infelicem, subjunxit:

Vincit amor patriæ, laudumque immensa cupido¹.

Nonne in hoc Bruto, qui et filios occidit, et a se percusso hosti filio Tarquiniî mutuo percussus supervivere non potuit, eique potius ipse Tarquinius supervixit, Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus civis hoc Tarquinio pulso passus est, quod tyrannus ipse Tarquinius? Nam et idem Brutus consanguineus Tarquiniî fuisse perhibetur. Sed Collatinum videlicet similitudo nominis pressit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, non patriam cogeretur: postremo in ejus nomine hoc vocabulum minus esset, L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amisit quod sine ullo detrimento posset amittere, ut et honore primus consul et civitate bonus civis carere juberetur. Etiam-ne ista est gloria Junii Bruti detestanda iniquitas et nihilo utilis reipublicæ? Etiam-ne ad hanc perpetranda,

Vicit amor patriæ, laudumque immensa cupido?

Jam expulso utique Tarquinio tyranno, consul cum Bruto creatus est maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus. Quam juste populus mores in cive, non nomen attendit? Quam injuste Brutus collegam primæ ac novæ illius potestatis, quem posset, si hoc offerebatur, nomine tantum privare, et patria privavit et honore? Hæc mala facta sunt, hæc adversa acciderunt, quando in illa republica æquo et modesto jure agitatum est. Lucretius quoque, qui in locum Bruti fuerat subrogatus, morbo, ante quam idem annus terminaretur, absumptus est. Ita P. Valerius, qui successerat Collatino, et M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio suffectus fuerat, annum illum funereum atque tartareum, qui consules quinque habuit, compleverunt: quo anno

¹ Virg. Æneid. vi.

consulatus ipsius novum honorem ac potestatem auspicata est romana respublica.

CAPUT XVII.

Post initia consularis imperii, quibus malis vexata fuerit romana respublica, diis non opitulantibus quos colebat.

I. Tunc jam diminuto paululum metu, non quia bella conquieverant, sed quia non tam gravi pondere urgebant, finito scilicet tempore quo æquo et modesto jure agitatum est, secuta sunt quæ idem Sallustius breviter explicat: « Dein servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere, et cæteris expertibus soli in imperio agere. Quibus sævitiis, et maxime fœnore oppressa plebs, cum assiduis bellis tributum et militiam simul toleraret, armata montem Sacrum atque Aventinum insedit: tumque tribunos plebis et alia sibi jura paravit. Discordiarum et certaminis utrinque finis fuit secundum bellum punicum¹. » Quid itaque ego tantas moras vel scribens patiar, vel lecturis afferam? Quam misera fuerit illa respublica tam longa ætate per tot annos usque ad secundum bellum punicum, bellis forinsecus inquietare non desistentibus et intus discordiis seditionibusque civilibus, a Sallustio breviter intimatum est. Proinde victoriæ illæ non solida beatorum gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, et ad alia atque alia sterilia mala subeunda illecebrosa incitamenta minime quietorum. Nec nobis, quia hæc dicimus, boni Romani prudentesque succenseant:

¹ Sallust. Histor. lib. 1.

quanquam de hac re nec petendi sint, nec monendi, quando eos minime succensuros esse certissimum est. Neque enim gravius vel graviora dicimus auctoribus eorum, et stilo et otio multum impares: quibus tamen ediscendis et ipsi elaboraverunt, et filios suos elaborare compellunt. Qui autem succensent, quando me ferrent, si ego dicerem, quod Sallustius ait? « Plurimæ turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant; bonique et mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus et injuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur¹. » Porro si illi scriptores historiæ ad honestam libertatem pertinere arbitrati sunt, mala civitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare compulsi sunt, cum aliam veriore quo cives æterni legendi sunt non habent; quid nos facere convenit, quorum spes quanto in Deo melior et certior, tanto major debet esse libertas, cum mala præsentia Christo nostro imputant, ut infirmiores imperitioresque mentes alienentur ab ea civitate, in qua sola jugiter feliciterque vivendum est? Nec in deos eorum horribiliora nos dicimus, quam eorum identidem auctores quos legunt et prædicant: quando quidem et ex ipsis, quæ diceremus accepimus, et nullo modo dicere, vel talia, vel cuncta sufficimus.

II. Ubi erant ergo illi dii, qui propter exiguam fallacemque hujus mundi felicitatem colendi existimantur; cum Romani, quibus se colendos mendacissima astutia venditabant, tantis calamitatibus vexarentur? Ubi erant, quando Valerius consul ab exulibus et servis incensum Capitolium cum defensaret, occisus est? Faciliusque ipse

¹ Sallust. *Histor.* lib. 1.

prodesse potuit ædi Jovis, quam illi turba tot numinum cum suo maximo atque optimo rege, cujus templum liberaverat, subvenire. Ubi erant, quanto densissimis fatigata civitas seditionum malis, cum legatos Athenas missos ad leges mutuandas paululum quietam opperiretur, gravi fame pestilentiaque vastata est¹? Ubi erant, quando rursus populus, cum fame laboraret, præfectum annonæ primum creavit²; atque illa fame invalescente, Spurius Mælius, qui esurienti multitudini frumenta largitus est, regni affectati crimen incurrit, et ejusdem præfecti instantia per dictatorem L. Quintium ætate decrepitum, a Quinto Servilio magistro equitum cum maximo et periculosissimo tumultu civitatis occisus est? Ubi erant, quando, pestilentia maxima exorta, diis inutilibus sine remedio populus diu multumque fatigatus nova lectisternia, quod nunquam antea fecerat, exhibenda arbitratus est³? Lecti autem sternebantur in honorem deorum, unde hoc sacrum vel potius sacrilegium nomen accepit. Ubi erant, quando per decem continuos annos male pugnando crebras et magnas clades apud Veios exercitus romanus acceperat, nisi per Furium Camillum tandem subveniretur, quem postea civitas ingrata damnavit⁴? Ubi erant, quando Galli Romam ceperunt, spoliaverunt, incenderunt, cædibus impleverunt⁵? Ubi erant, cum illa insignis pestilentia tam ingentem stragem dedit, qua et ille Fufus Camillus extinctus est, qui rempublicam ingratham et a Veientibus ante defendit, et de Gallis postea vindicavit⁶? In hac pestilentia scenicos ludos aliam novam pestem, non corporibus Romanorum, sed, quod est multo perniciosius, moribus intulerunt⁷? Ubi erant, quando alia pestilentia gravis de venenis matronarum exorta credita est, quarum supra fidem multarum

¹ Livius lib. III. — ² Id. lib. IV. — ³ Id. lib. V. — ⁴ Ibid. — ⁵ Ibid. — ⁶ Id. lib. VII. — ⁷ Vide supra, lib. I, c. 32, et lib. II, c. 8.

atque nobilium mores deprehensi sunt omni pestilentia graviores? Vel quando in Caudinas furculas a Samnitibus obsessi ambo cum exercitu consules foedus cum eis foedum facere coacti sunt; ita ut equitibus romanis sexcentis obsidibus datis, caeteri, amissis armis, aliisque spoliati privati-que tegminibus, sub jugum hostium cum vestimentis singulis mitterentur. Vel quando gravi pestilentia caeteris laborantibus, multi etiam in exercitu icti fulmine perierunt¹. Vel quando item alia intolerabili pestilentia Æsculapium ab Epidauro quasi medicum deum Roma advocare atque adhibere compulsa est²: quoniam regem omnium Jovem, qui jamdiu in Capitolio sedebat, multa stupra, quibus adolescens vacaverat, non permiserant fortasse discere medicinam. Vel cum conspirantibus uno tempore hostibus, Lucanis, Brutiis, Samnitibus, Ethruscis et Senonibus Gallis, primo ab eis legati perempti sunt, deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus et militum tredecim millibus³. Vel quando post graves et longas Romæ seditiones, quibus ad ultimum plebs in Janiculum hostili direptione secesserat, hujus mali tam dira calamitas erat, ut ejus rei causa, quod in extremis periculis fieri solebat, dictator crearetur Hortensius, qui plebe revocata in eodem magistratu expiravit, quod nulli dictatori ante contigerat, et quod illis diis jam præsentem Æsculapio gravius crimen fuit⁴.

III. Tum vero tam multa bella ubique crebuerunt, ut inopia militum proletarii illi, qui eo quod proli gignendæ vacabant, ob egestatem militare non valentes, hoc nomen acceperant, militiae conscriberentur. Accitus etiam a Tarentinis Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloria celebratus, Romanorum hostis effectus est⁵. Cui sane de rerum fu-

¹ Livius, lib. x. — ² Ibid. circa finem. — ³ Id. lib. xii. — ⁴ Id. lib. xi. — ⁵ Id. lib. xii.

turo eventu consulenti, satis urbane Apollo sic ambiguum oraculum edidit, ut e duobus quidquid accidisset, ipse divinus haberetur. Ait enim: « Dico te, Pyrrhe, vincere posse Romanos¹. » Atque ita sive Pyrrhus a Romanis, sive Romani a Pyrrho vincerentur, securus fatidicus utrumlibet expectaret eventum. Quæ tunc et quam horrenda utriusque exercitus clades? In qua tamen superior Pyrrhus extitit, ut jam posset Apollinem pro suo intellectu prædicare divinum; nisi proxime alio prælio Romani abscederent superiores. Atque in tanta strage bellorum etiam pestilentia gravis exorta est mulierum². Nam prius quam maturos partus ederent, gravidæ moriebantur. Ubi se, credo, Æsculapius excusabat, quod archiatrum, non obstetricem profitebatur. Pecudes quoque similiter interibant, ita ut jam defecturum genus animalium crederetur. Quid hyems illa memorabilis tam incredibili immanitate sæviens, ut nivibus horrenda altitudine etiam in foro per dies quadraginta manentibus, Tiberis quoque glacie duraretur, si nostris temporibus accidisset, quæ isti et quanta dixissent? Quid illa itidem ingens pestilentia, quandiu sævivit, quam multos peremit³? Quæ cum in annum alium multo gravius tenderetur, frustra præsentem Æsculapio, aditum est ad libros Sibyllinos. In quo genere oraculorum, sicut Cicero in libris de Divinatione commemorat, magis interpretibus, ut possunt seu volunt dubia conjectantibus, credi solet⁴. Tunc ergo dictum est eam esse causam pestilentiae, quod plurimas aedes sacras multi occupatas privatim tenerent: sic interim a magno imperitiæ vel desidiæ crimine Æsculapius liberatus est. Unde autem a multis aedes illæ fuerant occupatæ, nemine prohibente, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustra fuerat supplicatum; atque ita paulatim

¹ Confer. Cic. lib. ii, de Divinat. — ² Oros. lib. iv, c. 2. — ³ Ibid. v. — ⁴ Confer. Cic. lib. ii, de Divinat.

loca deserebantur a cultoribus, ut tanquam vacua sine ullius offensione possent humanis saltem usibus vindicari? Nam quæ tunc velut ad sedandam pestilentiam diligenter repetita atque reparata, nisi postea eodem modo neglecta atque usurpata latitarent, non utique magnæ peritiæ Varionis tribueretur, quod scribens de ædibus sacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentiae depulsio, sed deorum excusatio procurata est.

CAPUT XVIII.

Quantæ clades Romanos sub bellis punicis triverint, frustra deorum præsiidiis expetitis.

I. JAMVERO punicis bellis, cum inter utrumque imperium victoria diu anceps atque incerta penderet, populique duo prævalidi impetus in alterutrum fortissimos et opulentissimos agerent, quot minutiora regna contrita sunt? quæ urbes amplæ nobilesque deletæ, quot afflictæ, quot perditæ civitates? quam longe lateque tot regiones terræque vastatæ sunt? Quoties victi hinc atque inde victores? quid hominum consumptum est, vel pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quanta vis navium marinis etiam præliis oppressa, et diversarum tempestatum varietate submersa est? Si enarrare vel commemorare conemur, nihil aliud quam scriptores etiam nos erimus historiæ. Tunc magno metu perturbata romana civitas ad remedia vana et ridenda currebat. Instaurati sunt ex auctoritate librorum Sibyllinorum ludi sæculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat

instituta, felicioribusque temporibus memoria negligente perierat. Renovarunt etiam pontifices ludos sacros inferis, et ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirum enim quando renovati sunt, tanta copia morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat: cum profecto miseri homines ipsa rabida bella et cruentas animositates funereasque hinc atque inde victorias, magnos agerent ludos dæmonum et opimas epulas inferorum. Nihil sane miserabilius primo bello punico accidit, quam quod ita Romani victi sunt, ut etiam Regulus ille caperetur, cuius in primo et in altero libro mentionem fecimus, vir plane magnus et victor antea domitorque Pœnorum: qui etiam ipsum primum bellum punicum confecisset, nisi aviditate nimia iaudis et gloriæ duriores conditiones, quam ferre possent, fessis Carthaginensibus imperasset. Illius viri et captivitas inopinatissima, et servitus indignissima, et juratio fidelissima, et mors crudelissima si deos illos non cogit erubescere, verum est quod ærel sunt, et non habent sanguinem.

II. Nec mala illo tempore gravissima intra moenia defuerunt. Nam, exundante nimis ultra morem fluvio Tiberino, pene omnia urbis plana subversa sunt: aliis impetu quasi torrentis impulsis, aliis velut stagno diuturno madefactis atque sublapsis². Istam deinde pestem ignis perniciosior subsequutus est³, qui correptis circa Forum quibusque celsioribus, etiam templo Vestæ suo familiarissimo non pepercit, ubi ei veluti vitam perpetuam diligentissima substitutione lignorum, non tam honoratæ quam damnatæ virgines donare consueverant. Tunc vero illic ignis non tantum vivebat, sed etiam sæviebat. Cujus impetu exterritæ virgines, sacra illa fatalia, quæ jam tres,

¹ Vide supra, lib. I, c. 15 et 24; et lib. II, c. 23. — ² Oros. lib. IV, c. 11. — ³ Id. lib. XIX; et Ovid, lib. XVI. Fast.